

מפת האוצרות החסרה

שלוש ה'העלמות' של חנוכה: מבט מעמיק על החג בראי תורתו של הרמב"ם

הרב יוחאי מקבילי

א. להילחם: התגייסות מוחלטת למלחמת קיום

המאבק של מתניהו ובניו החל בתגובה על גזרות שמד, שביקשו למחוק את זהות שלנו. זו מלחמה המוגדרת בהלכה "מלחמת מצווה", וברמב"ם אין בה שום פטורים לאיש. הרמב"ם הבהיר כי מלחמת מצווה, שהיא מלחמת הגנה ושרידות, דורשת התגייסות של כל יהודי המסוגל לבוא ולעזור לאחיו. כך קבע הרמב"ם מפורשות: "במלחמת מצווה הפל יוצאין, אפלו חתן מחדרו וכלה מחדרה". אין כל פטור מאחריות לגורל הכלל, וזאת בניגוד לפטורים המופיעים במלחמת רשות, שגם הם אינם פוטרים מלהיות תומכי לחימה.

המאבק המקבי לא היה רק על ריבונות. הוא החל במאבק אמוני, שבו קראו מתניהו ואחיו: "קנאו לתורה, ותנו נפשותיכם על ברית אבותיכם"

משמעות הדבר היא שגם הכהנים, שהובילו את המרד (החשמונאים), יצאו למלחמה. הטענה המאוחרת בדבר פטור ללומדי תורה (תלמידי חכמים) אינה נוגעת לשאלת הגיוס למלחמת הישרדות אלא להשתתפות בהוצאות כספיות או בעבודות פיזיות קלות הנלוות לניהול העיר. התורה והאמונה מחייבות אותנו להיות שותפים פעילים בגורל האומה. את זה עשו המקבים.

ב. גבולות ברורים: דחיית עבודה זרה ופריצות

הקו האדום עובר בדיוק במקום שבו החוכמה הופכת לתרבות פגומה. הרמב"ם דחה מכול וכול את מהות ההלניזם בשני היבטים:

- עבודה זרה: עבודה זרה היא שקר ואשליה מוחלטת על משמעות החיים והמצויאות. היא גורמת לאדם סבל, ועיקרו של מאבק המקבים היה במחיקת הדעות הרעות הללו.
- תרבות הגוף והזימה: התרבות היוונית הפכה לתכלית בפני עצמה את הגוף, את הספורט בעירום (הגירמוסיון) ואת הפריצות. הרמב"ם קבע כי שלמות הגוף אינה תכלית האדם אלא כלי בלבד. מי שמעמיד את הגוף כעיקר דומה לבהמה חזקה. המצוות, ובפרט איסורי העריות והטהרה, נועדו ליצור מרחב חף ממיניות שהנפש יכולה לצמוח בו ללא סחף התאוה.

ג. לא לפחד: חוכמה בגויים - תאמין

הרמב"ם לימד אותנו עקרון יסוד מהפכני: "ושמע האמת מפי שאמרה". אם האמת מוכחת באמצעות ראיות שכליות, לא משנה אם הדובר הוא יווני, נביא או גוי. אנו מחויבים ללמוד "מעשה בראשית" (פיזיקה, אסטרונומיה, רפואה, פסיכולוגיה) ו"מעשה מרכבה" (מטפיזיקה) כחלק ממצוות לימוד התורה והכרת ה'. חוכמת יוון, ובפרט המתמטיקה, הגאומטריה והאסטרונומיה, הייתה חשובה עד כדי כך שהרמב"ם קבע כי היא הכרחית לקביעת קידוש החודש.

יתרה מכך, האדריכלות של בית המקדש עצמו – המוסד הלאומי והאמוני הקדוש ביותר – הושפעה מאלמנטים יווניים שהיו באופנה בימי הורדוס, ואין בכך כל פסול. המקדש היה אמור להיות מוסד המשלב פאר והדר, והפאר החזותי שלו בא משיא האומנות של אותם ימים. אנלוגיה יפה: המדע הוא כמו השפה הטובה ביותר שה' מדבר בה אלינו דרך העולם. אנחנו חייבים ללמוד לדבר אותה, להכיר את ה' ולקדם את עם ישראל והעולם כולו.

לסיכום, חג החנוכה הוא חג עשיר מאוד. אם לומדים אותו כהוגן, בדקות לסיפור האמיתי, נוכל ללמוד הרבה מעצמאות מדינת ישראל השנייה למדינה העכשווית. השלישית. ורק התחלנו ללמוד.

הרב ד"ר יוחאי מקבילי הוא ראש 'מפעל משנה תורה' ומחבר הספר החדש 'חנוכה: מפגש אישי ומשפחתי בימים ההם בזמן הזה', העוסק במשמעות החג השלמה לאור משנת הרמב"ם

איור: נחמיה בועז

הקשיים הגאופוליטיים. הקשיים אמיתיים, ויש לשקלל אותם בתבונה, אבל אסור לנו לוותר על השאיפה למקדש. על זה נלחמו המקבים.

הרמב"ם כתב את כל הלכות המקדש, והוא עוד היה בגלות במדינות האסלאם. הוא חלם ולימד אותנו להמשיך לחלום, בדיוק כמו שלימד שלא להתייאש מחלום על ריבונות ושלטון. הגלות הארוכה השכיחה את הרעיון הפשוט של גאולה ושיבה לארץ באופן טריטוריאלי ופוליטי ולא התרכזות בגאולה נפשית-רעיונית בלבד. הרמב"ם תיאר באריכות באיגרת תימן את תודעת הגלות ואת הסכנה שבייאוש מהאובדן הזמני של מלאות הקיום הלאומי והרוחני כאחד: "שזאת האומה בזמן הגלות, כל מי שישתדל לנצחה ולהתגבר עליה, תעלה השתדלותו, גם יכול יוכל... כי כשיחשבו האומות שזאת האומה לא תהיה לה מלכות לעולם, ולא ממשלה, ולא תשיג מאשר הם בו, ויסקימו על זה כל החושים והקוסמים ובעלי הכחות... [רק אז] יראה המשיח". (איגרות הרמב"ם, מהדורת שילת, עמ' קכה, קמו).

לצערנו הרב התפתחו לא מעט תפיסות כאלו גם כלפי מדינת ישראל, גם כלפי המקדש כ"מקדש שבלב".

הטענה המאוחרת בדבר פטור ללומדי תורה (תלמידי חכמים) אינה נוגעת לשאלת הגיוס למלחמת הישרדות אלא להשתתפות בהוצאות כספיות

שינוי התודעה ויחסנו הנפשי הוא בכוחותינו. עלינו להכיר את המקום ואת מהותו דרך לימוד העבר והבנת החזון על ידי חילוץ המהויות והפרדת הטפל מן העיקר. ובמה שאינו אפשרי עכשיו, נתקדם בכל מה שאפשר. אם נצליח לשנות את התודעה הגלותית ולהפסיק להעלים את המנורה האמיתית, נוכל להגיע למימוש חזון המקבים: שיבה למקדש.

את כל אלו צריך לזכור. זה הסיפור המלא והאמיתי.

שלושה מסרים לבניין זהות לעמידה של ישראל נגד האויבים וההלניזם

חג החנוכה מחייב אותנו לא רק להדליק נרות ולזכור את הניצחון, אלא לצלול לתוך המאבק המכונן שלו, שעדיין רלוונטי לחיינו כיום. המאבק בהלניזם, שהיה תרבות מבריקה אך רעילה, לימד אותנו כיצד נכון לבנות זהות לאומית ואמונית שלמה, כזו שיועדת להפריד בין עיקר לטפל בעולם פתוח.

הרמב"ם, גדול ההוגים והפוסקים, נותן לנו את מפת הדרכים הברורה ביותר לכך. הבה נבחן את שלושת העקרונות הבלתי מתפשרים העולים מן הסיפור המלא של החג:

את מקבים א כתב בעברית סופר עלום שם, שניכר שהיה היסטוריון מיומן

ההוראי והעלום של המקבים והציבה אותם כדמויות השראה לקראת כינון בית לאומי. אלא שכאן התרחשה ההעלמה השנייה: חלק מן התנועה הציונית השמיט את הצד הדתי-אמוני של המקבים.

התנועה הציונית ביקשה לעורר השראה לקראת כינון בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל. עד לייסוד יום העצמאות היה חג החנוכה לחג הבולט ביותר של התנועה הציונית, ושירים חדשים חוברו לו, כמו זה: "שמעו! בקימים ההם בזמן הזה מכבי מושיע ופודה / ובקימנו כל עם ישראל יתאחד, יקום וינאול".

אלא שכאן השמיט חלק מן התנועה הציונית את הצד הדתי-אמוני של המקבים. השיר המפורסם 'אנו נושאים לפידים' מבטא התרסה חריפה נגד הסיפור המסורתי: "נס לא קרה לנו, פך שמן לא מצאנו / פסלע חצבנו עד דם - ויהי אור!" זו לא רק שלילת התפיסה הגלותית אלא הכחשה וסירוב להכיר בהשגחת ה', רק אנחנו הבאנו את האור.

המאבק המקבי לא היה רק על ריבונות. הוא החל במאבק אמוני, שבו קראו מתניהו ואחיו: "קנאו לתורה, ותנו נפשותיכם על ברית אבותיכם". הניצחון הצבאי לא היה מטרה בפני עצמה אלא אמצעי הכרחי. המסורות היהודית והחזית המדינית אפשרו לחירות הדתית לפרוח ולהתפתח. בתקופת החשמונאים החלה להתגבש התורה שבעל פה, חכמים הקימו את מוסד הסנהדרין ועיצבו מחדש את מכלול החיים.

האנלוגיה התורנית: הניצחון המדיני היה כמו בניין מפואר שנבנה ברוב פאר, אבל אם שכחנו לשים בתוכו את ספר התורה, הוא הופך לבית ריק. התורה שבעל פה שנוצרה בחסות הפריחה המדינית היא הזרע הגדול שהיהדות לפרוח ממנו גם לאחר החורבן.

העלמה 3: חזון המקדש

עם יד על הלב, כשאתם מדליקים חנוכייה, כמה מכם חושבים על השאיפה להדליק את המנורה האמיתית בבית המקדש? הדלקת החנוכייה בכל בית היא העתקה שעשו חכמים כדי להזכיר לנו את השאיפה להדליק את מנורת המקדש. אסור שהחנוכייה תהיה תחליף, ולכן אסור לעשות מנורה של שבעה קנים כמו בבית המקדש. אבל היום האמצעי לתזכורת הפך למטרה בפני עצמה. נדמה כי השימוש הרווח במנוח 'חנוכייה' במקום במנוח העתיק 'מנורה' שיכיה את מנורת המקדש.

הרי הקודש איננו מושא ממש של התודעה הדתית-גלותית מלבד מס שפתי תפילה. הרעיון שמקום המקדש היהו מוסד לאומי ואמוני נשטט מכולנו, שהרי אסור להקים במות בכל בית, רק במרכז הלאומי. במקום להיכנס אליו מתוך כבוד נוצר ניכור מתוך פחד מפני

חג החנוכה, "מצות נר חנוכה - מצוה חביבה היא עד מאד", כפי שהדגיש הרמב"ם, הוא אוצר בלום של זהות לאומית ואמונית. אך נדמה שהחג עבר כמה גלגולים היסטוריים ארוכים שבמהלכם פורקו יסודותיו, ומגורים שונים אוזחים רק בשבריו. במרוצת הדורות טושטשו בכונה או נעלמו מן התודעה חלקים מהותיים מהסיפור האמיתי של החג - סיפור המשלב חירות מדינית, חירות אמונית וחזון מקדש.

כמו משפחה שמקבלת מפת אוצרות שנחתכה לחתיכות ופוזרה בין דורות, וחלקים שונים שימרו רק שליש מפה אחד, כך אנחנו זקוקים לתיקון של החג שיחבר מחדש את שלושת מרכיבי הגאולה האלו. לשם כך עלינו לזהות את שלוש ה'העלמות' המרכזיות, כפי שהן עולות מהעיון במקורות.

העלמה 1: חירות מדינית וריבונות לאומית

קראתם פעם את ספר מקבים? החג הזה זהו ההזדמנות. הרמב"ם לא הכיר את ספר מקבים (כנראה לשון מקבת, פטיש. רווח גם הכתיב מכבים), גם רבים מחכמי ישראל. ספר מקבים א (מכונה גם ספר חשמונאים) הוא המקור ההיסטורי העיקרי - ובכמה אירועים הבלעדי - לתקופה ההרואית ורבת המעללים בקורות עמנו: ימי מרד החשמונאים והקמת המדינה החשמונאית.

את מקבים א כתב בעברית סופר עלום שם, שניכר שהיה היסטוריון מיומן ואולי אף נעזר בעדי ראייה ושמיעה מהימנים. הספר נכתב כנראה עשרות שנים בלבד לאחר המאורעות המתוארים בו, ותורגם ליוונית. ספר מקבים א בגרסתו העברית המקורית אבד, ובידינו נותר רק התרגום ליוונית, ולו נעשו כמה תרגומים חוזרים לעברית. ניכר כי את מקבים א כתב אדם שאהד את החשמונאים "אשר תשועת ישראל בידם" (ה, סב), ועם זאת הספר נכתב מנקודת מבט די אובייקטיבית ומרבה לתאר פרטים מדויקים.

כל המלחמות וגיבורי המרד הועלמו בגלות. לאחר חורבן בית שני והכישלונות הצבאיים הטראומטיים של מרד בר כוכבא נתפס המאבק הצבאי ככוח הממית חורבן נוסף על הקהילה היהודית בגלות. לכן התלמוד אינו מזכיר את דמויותיהם של דור המורדים הראשון של יהודה המקבי, יונתן ושמעון, ואת בנו של שמעון, שכבש חלק גדול מארץ ישראל, הם מזכירים רק בשם "יוחנן כהן גדול". הניצחון נעשה מיוחס לנס על-טבעי של פך השמן.

הרמב"ם, גדול ההלכה וההגות, התבלט בחריגותו בתארו את עיקרו של חג החנוכה דווקא בחירות המדינית שהשיג ניצחון המקבים. הרמב"ם קבע בבירור כי חנוכה השיג יעד שיא: "והחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנים, עד החרבן השני". במילים אחרות: חנוכה הוא למעשה יום העצמאות של מדינת ישראל השנייה. נס הניצחון הוא הנס העיקרי, שהקים מדינה בארץ ישראל שבחסותה חזרה הסנהדרין להיות הגוף היהודי העליון והתורה שבעל פה התפתחה, ובייחוד המשנה. ושלא תחשבו שהיה פה הכול אידיאלי, רחוק מזה מאוד מאוד, ובכל זאת "חזרה מלכות לישראל". היום אנחנו במדינת ישראל השלישית.

מבחינת הרמב"ם, הגאולה היא ארצית-מדינית בחשיבות השלטון של עם ישראל בארץ ישראל בדרך הטבע. נס פך השמן לעומת זאת משני לחלוטין במשנתו, ומטרתו היא רק לקבוע את אורך החג (שמונת הימים). הוא אפילו אינו מכנה אותו נס; גם לא היה צריך אותו, כי הוא פוסק שאפשר להדליק את המנורה גם בטומאה; ולשיטת הרמב"ם נס בא רק למלא צורך שנודרש ואין לו שום תפקיד אמוני, ומעבר לכול הנס הזה גם לא נזכר ב'על הניסים'.

העלמה 2: הדבקות האמונית של המקבים

בעת החדשה ביקשה התנועה הציונית לתקן את העלמת הצד הלאומי. היא העצימה את הפרק